

УДК 343.98:344.13

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.16>

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ПОЛЯ БОЮ АБО ВІДМОВИ ДІЯТИ ЗБРОЄЮ

Кунтій А.І.,

кандидат юридичних наук, доцент,

Територіальне управління

Держаного бюро розслідувань,

м. Хмельницький

ORCID: 0000-0001-5076-8358

Кунтій А.І. Криміналістична характеристика самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю.

Наукову статтю присвячено висвітленню питання криміналістичної характеристики самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю, зокрема її кількісному, якісному складу та взаємозв'язку елементів. Підкреслено важливість вивчення криміналістичної характеристики самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю, як одного з елементів методики розслідування, адже така містить важливу для висунення версій і вибору найбільш оптимальних методів розслідування цього виду кримінального правопорушення. Запропоновано позицію, що основних елементів криміналістичної характеристики самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю, що включатиме відомості про: спосіб кримінального правопорушення; обстановку; особу злочинця. Встановлено, що особою злочинця досліджуваного нами кримінального правопорушення, може бути лише військовослужбовець та прирівняні до них особи, визначені у ч. 2 ст. 402 КК України, який виконуючи наказ командира про ведення бою щодо відсічі та стримування збройної агресії, не виконуючи наказ чи порушуючи його виконання самовільно залишає ділянку, на якій ведеться бій або всупереч наказу, вчиняє відмову діяти зброєю чи її застосуванню. До обстановки самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю, ми відносимо час, місце та обставини кримінального правопорушення, а також причини та умови його вчинення, а також наслідки кримінального правопорушення. Встановлено, що місцем досліджуваного кримінального правопорушення буде безпосередньо поле бою, яке власне військовослужбовець самовільно залишив, або на якому відбулася відмова діяти зброєю. Презюмовано, що способом вчинення досліджуваного нами виду кримінального правопорушення є виключно самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю, всупереч наказів військового командування, щодо ведення бою. З врахуванням поняття бойової обстановки, надано авторське визначення поля бою, під яким слід розуміти ділянку місцевості, морський, річковий чи повітряний простір, де в бойовій обстановці, ведеться бій, визначених законодавчими, підзаконними нормативно-правовими актами, а також наказами військового командування, що здійснює відсіч та стримування збройної агресії на даній ділянці, що також встановлює час початку та закінчення бою. Запропоновано законодавчі зміни до Кримінального Кодексу України, зокрема що стосуються кримінальної відповідальності за самовільне залишення поля бою або відмови діяти зброєю. Встановлені кореляційні зв'язки між елементами криміналістичної характеристики досліджуваного нами виду кримінального правопорушення: особа злочинця-обстановка-спосіб вчинення злочину.

Ключові слова: кримінальне провадження; криміналістична характеристика; розслідування; бій; поле; бій; зброя; самовільне залишення; воєнний час; відмова; наказ; військовослужбовець; військова служба.

Kuntii A.I. Forensic characteristics of the unauthorized leaving of the battlefield or refusal to act with weapons.

The scientific article is devoted to highlighting the issue of the forensic characteristics of the unauthorized leaving of the battlefield or refusal to act with weapons, in particular its quantitative, qualitative composition and interrelation of elements. The importance of studying the forensic characteristics of the unauthorized leaving of the battlefield or refusal to act with weapons as one of the elements of the investigation methodology is emphasized, because it contains important information for putting forward versions and choosing the most optimal methods of investigating this type of criminal offense. The position is proposed that the main elements of the forensic characteristics of the

unauthorized leaving of the battlefield or refusal to act with weapons, which will include information about: the method of the criminal offense; the circumstances; the identity of the criminal. It is established that the identity of the criminal of the criminal offense under investigation by us can only be a serviceman and persons equated to them, defined in Part 2 of Art. 402 of the Criminal Code of Ukraine, who, while carrying out the commander's order to conduct combat to repel and deter armed aggression, does not carry out the order or violates its execution, arbitrarily leaves the area where the battle is being fought or, contrary to the order, refuses to use weapons or to use them. To the circumstances of arbitrarily leaving the battlefield or refusing to use weapons, we include the time, place and circumstances of the criminal offense, as well as the reasons and conditions for its commission, as well as the consequences of the criminal offense. It has been established that the place of the investigated criminal offense will be the battlefield itself, which the serviceman himself arbitrarily left, or on which the refusal to use weapons occurred. It is presumed that the method of committing the type of criminal offense we are investigating is exclusively arbitrarily leaving the battlefield or refusing to use weapons, contrary to the orders of the military command, regarding the conduct of combat. Taking into account the concept of a combat situation, the author's definition of a battlefield is provided, which should be understood as a section of terrain, sea, river or airspace, where in a combat situation, a battle is being fought, determined by legislative, subordinate regulatory legal acts, as well as orders of the military command, which repels and restrains armed aggression in this area, which also establishes the time of the beginning and end of the battle. Legislative amendments to the Criminal Code of Ukraine are proposed, in particular those relating to criminal liability for unauthorized leaving the battlefield or refusal to act with weapons. Correlations between the elements of the forensic characteristics of the type of criminal offense under study are established: the person of the criminal - the circumstances - the method of committing the crime.

Key words: criminal proceedings; forensic characteristics; investigation; battle; field; battle; weapon; unauthorized leaving; wartime; refusal; order; serviceman; military service.

Постановка проблеми. Актуальна практика досудового розслідування засвідчує, що ефективність встановлення обставин учинення кримінальних правопорушень детермінується не лише здатністю уповноважених органів своєчасно ідентифікувати кримінально-правові ознаки протиправного діяння, забезпечити належний збір, перевірку та аналіз доказової інформації, а й рівнем методичної обізнаності слідчих, зокрема їх умінням виявляти криміналістично значущу інформацію, співвідносити її з типовими криміналістичними характеристиками відповідного виду злочину та на цій основі формувати найбільш ефективну модель розслідування.

У цьому контексті особливе значення має дослідження кримінальних проваджень щодо самовільного залишення військовослужбовцями поля бою або відмови від ведення бойових дій із застосуванням зброї. Криміналістична характеристика зазначеного виду кримінальних правопорушень, будучи складовим елементом методики їх розслідування, відіграє важливу роль у процесі побудови логічно обґрунтованих слідчих версій, а також у виборі оптимальних напрямів та тактичних прийомів здійснення досудового розслідування. Такий підхід дозволяє не лише підвищити ефективність слідчої діяльності, а й забезпечити всебічне, повне й неупереджене з'ясування обставин справи.

Стан опрацювання. Проблеми кримінальної відповідальності за самовільне залишення поля бою або відмову діяти зброєю досліджували такі вітчизняні науковці, як Г.В. Андрусів, Г.М. Анісімов, Ю.В. Баулін, П.П. Богущий, В.І. Борисов, В.О. Бугаєв, В.К. Гришук, С.Ф. Денисов, Ю.П. Дзюба, О.О. Дудоров, С.І. Дячук, М.І. Карпенко, В.І. Касинюк, В.А. Клименко, І.М. Коропатнік, В.К. Матвійчук, М.І. Мельник, М.А. Микитюк, Р.О. Мовчан, В.О. Навроцький, О.О. Павлюк, М.І. Панов, С.В. Петков, М.М. Сенько, В.І. Тютюгін, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов, В.В. Черней, С.С. Чернявський та інші. Щодо проблем методики розслідування даного виду кримінального правопорушення, то таке на даний час залишається не розробленим.

Значний внесок у дослідження різноманітних аспектів розслідування кримінальних правопорушень зробили такі вчені, як Ю.П. Алєнін, Л.І. Аркуша, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, А.Ф. Волобуєв, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, І.В. Гловюк, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, В.Ю. Калугін, О.А. Кириченко, Н.І. Клименко, І.І. Когутич, О.Н. Колесніченко, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Г.А. Матусовський, А.В. Мовчан, М.В. Салтевський, С.М. Стахівський, В.В. Тіщенко, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, Г.В. Щербакова, Б.В. Щур, О.О. Юхно та інші.

Окремі положення методики розслідування військових злочинів уперше в Україні на монографічному рівні розглянули А.Г. Воєвода, В.В. Давиденко, В.В. Дем'яновський, М.І. Карпенко, Р.В. Комісарчук, О.С. Ткачук, В.В. Тимошко.

Що стосується наукових розвідок, присвячених окремим питанням криміналістичного забезпечення розслідування самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю, то таких в Україні не проводилося.

Окрім того, проведеним нами аналізом кримінальних проваджень, за якими наявні вироки за ст. 429 КК України, такі у 73% випадків судові рішення суддями виносилися на підставі угод про визнання винуватості, укладених між прокурором та обвинуваченим [1], або із беззаперечним визнанням винуватості обвинуваченим [2], що знову ж таки підтверджує певну проблематику у процесі доказування у кримінальних провадженнях за ст. 429 КК України.

Метою статті є висвітлення поняття та значення криміналістичної характеристики в методиці розслідування самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю, а також визначення її елементів та встановлення кореляційних зв'язків між ними.

Виклад основних положень. Статистика зареєстрованих кримінальних проваджень за ст. 429 КК України та наслідків їх досудового розслідування розподілилася наступним чином: у 2020 злочинів даної категорії зареєстровано не було; у 2022 році зареєстровано 150 кримінальних проваджень за фактами самовільного залишення поля бою або відмови або відмови під час бою діяти зброєю та у 4 випадках досудове розслідування закінчилося складанням обвинувального акту; у 2023 – зареєстровано 17 кримінальних проваджень, натомість в суд не скеровано жодного обвинувального акта; у 2024 році зареєстровано 31 кримінальних правопорушень даної категорії та до суду скеровано 1 обвинувальний акт [3]. Статистика переконливо свідчить про необхідність розробки методики розслідування самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю та його криміналістичної характеристики зокрема.

Аналіз кримінальних проваджень, за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 429 КК України, засвідчив певну проблематику під час розслідування їх та судового розгляду.

Поняття криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень в науці є доволі дослідженим та досліджувалися майже усіма вченими, що проводили свою розвідку з питань, присвячених методиці розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

Не вдаючись до дискусії щодо її поняття, узагальнюючи думку вчених-криміналістів, вважаємо, що криміналістична характеристика являє собою систему узагальнених даних, заснованих на теорії та практиці досудового розслідування та судового розгляду певного виду чи групи кримінальних правопорушень та розроблених на їх основі наукових висновків і рекомендацій щодо найважливіших їх криміналістично-значущих ознак, що є необхідним для організації швидкого, повного та неупередженого досудового розслідування та судового розгляду, з метою досягнення завдань кримінального провадження.

Криміналістична характеристика, як і будь яка інша наукова категорія наділена певними елементами. Серед дослідників думки з цього приводу розходяться, так як зміст кожного кримінального правопорушення чи групи правопорушень різняться. Знову ж таки, не будемо вдаватися до аналізу думок щодо кількісного та якісного складу елементів криміналістичної характеристики, спробуємо навести склад криміналістичної характеристики самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю.

Так, до елементів самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю, на нашу думку, слід віднести: особу злочинця; обстановку; спосіб кримінального правопорушення.

На думку Р.Л. Степанюка, вивчення особи злочинця всіма юридичними науками повинно здійснюватися із обов'язковим урахуванням положень кримінального права щодо загального та спеціального суб'єкта злочину [5, с. 78], відтак не можемо з'ясувати відомості про типову особу злочинця, як і спосіб вчинення, без урахувань положень кримінального законодавства та теорії кримінального права.

Відтак, з урахуванням цього, вважаємо, що особою злочинця самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю буде військовослужбовець та прирівняні до нього особи, який виконуючи наказ командира про ведення бою щодо відсічі та стримування збройної агресії, не виконуючи наказ чи порушуючи його виконання самовільно залишає ділянку, на якій ведеться бій або всупереч наказу, вчиняє відмову діяти зброєю чи її застосуванню.

Такі особи визначені у ч. 2 ст. 402 КК України, та ними є: військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом, а також поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях, несуть відповідальність за статтями 402, 403, 414-416, 422, 427, 429, 430, 432-435 цього розділу.

До обстановки самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю, ми відносимо час, місце та обставини кримінального правопорушення, а також причини та умови його вчинення, а також наслідки кримінального правопорушення.

Щодо місця кримінального правопорушення існує певна проблематика, так як таким буде поле бою.

Під час інтерв'ювання слідчих, прокурорів та суддів, 81% із яких зазначили про відсутність законодавчого визначення поняття поля бою, що засвідчує проблематику під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень, за ознаками самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю.

Серед авторів науково-практичного коментаря Кримінального Кодексу України існують певні думки щодо поняття поля бою та трактування щодо його самовільного залишення.

Так, поле бою – це земельна, у т.ч. у межах населеного пункту, ділянка, морський чи повітряний простір, в якому ведеться бій, а час бою – це проміжок, упродовж якого цей бій триває. Початок і закінчення часу бою звичайно визначаються наказами відповідного командира (начальника). Існування бою у його часовій і просторовій характеристиках свідчить про наявність бойової обстановки, поняття якої визначено у коментарі до ст. 402. Оскільки бойова обстановка може виникнути і в мирний час (у разі прикордонного конфлікту, при порушенні недоторканності повітряного чи морського простору тощо), то злочин, передбачений ст. 429, може мати місце і поза межами воєнного стану [5].

Цікавим є підхід до кримінально-правової кваліфікації М.І. Карпенка, який стверджує, що коли дезертирство вчиняється під час бою, то в такому разі дії винного необхідно кваліфікувати за сукупністю скоєних злочинів (за ч. 4 ст. 408 і ст. 429 КК України [6, с. 115]).

Вважаємо, що поняття поля бою слід формувати з врахуванням поняття бойової обстановки, що визначена в примітці ст. 402 КК України, зокрема під бойовою обстановкою в розділі XIX цього Кодексу слід розуміти обстановку наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто безпосереднього застосування військової зброї і техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, в якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається і закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою.

Також слід зауважити, що в Україні періодично законодавчо визначаються території, де ведуться або велися бойові дії, а також тимчасово окупованих російською федерацією, адже такі змінюються. До прикладу, востаннє Міністерство розвитку громад та територій України, наказом № 376 від 28 лютого 2025 року затвердило оновлений перелік таких територій. Такі території класифікуються за рівнем безпекової ситуації та станом контролю з боку української влади [7].

Підсумовуючи, з урахуванням наведеного, вважаємо, за необхідне внести певні зміни в КК України, якими запропонувати у примітці ст. 429 КК України надати визначення *поля бою, під яким слід розуміти ділянку місцевості, морський, річковий чи повітряний простір, де в бойовій обстановці, ведеться бій, визначених законодавчими, підзаконними нормативно-правовими актами, а також наказами військового командування, що здійснює відсіч та стримування збройної агресії на даній ділянці, що також встановлює час початку та закінчення бою.*

Ключовим компонентом криміналістичної характеристики певного виду кримінального правопорушення є **спосіб його вчинення**. У процесі аналізу структури криміналістичної характеристики окремих категорій злочинів саме спосіб вчинення правопорушення, як правило, виокремлюється як домінуючий та особливо значущий елемент, зокрема у сфері розслідування злочинів економічного характеру. Обумовлено це тим, що обраний злочинцем спосіб дії відображає специфіку об'єктивно-предметних умов, у межах яких реалізується злочинний намір. До таких умов належать об'єкт і предмет злочину, а також місце, час, обстановка і засоби вчинення злочину – всі ці чинники істотно впливають на обрану злочинцем модель поведінки, виступаючи при цьому її детермінантами.

У криміналістиці спосіб вчинення злочину розглядається як сукупність взаємопов'язаних дій, які здійснюються правопорушником у визначеній послідовності з метою досягнення протиправного результату. У науковій літературі також пропонується диференціювати поняття способу вчинення злочину в широкому та вузькому розумінні: у першому випадку до нього включаються як дії, пов'язані з безпосереднім здійсненням злочину, так і заходи з його приховування; у другому – виключно дії, спрямовані на скоєння злочину.

В ході проведення опитування практичних працівників органів досудового розслідування, прокурорів та суду, такі у 87% повідомили, що спосіб вчинення не включатимуть дії з підготовки та приховування самовільного залишення поля бою чи відмови діяти зброєю.

Тому, спосіб вчинення самовільного залишення поля бою чи відмови діяти зброєю будемо розглядати у його вузькому розумінні. Відтак, способом вчинення досліджуваного нами виду кримінального правопорушення є виключно самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю, всупереч наказів військового командування, щодо ведення бою.

Самовільне залишення поля бою означає залишення місця не тільки в окопі, а й у будь-якому бойовому порядку під час наступу чи оборони, у т.ч. ухилення від ведення повітряного, протиповітряного чи морського бою. Відхід із займаних позицій, ухилення від бою можуть здійснюватися лише з дозволу відповідного командира (начальника), і в іншому випадку вони є самовільними [8].

Інші вважають, що самовільне залишення поля бою – це залишення військовослужбовцем без дозволу командира простору, у межах якого він повинен вести бойові дії під час безпосереднього збройного зіткнення із супротивником, або тоді, коли є безпосередня загроза нападу супротивника, або перед початком атаки свого підрозділу. Тривалість залишення поля бою на кваліфікацію злочину не впливає.

Відмова під час бою діяти зброєю може виразитися у відкритій заяві військово-службовця про небажання діяти зброєю в бою або у фактичному незастосуванні зброї в бою, коли була можливість і необхідність її застосувати, хоч відкрито військово-службовець і не заявив про таке своє небажання [9].

Науковці з кримінального права ведуть жваву дискусію щодо кваліфікації самовільного залишення поля бою та відмови діяти зброєю.

Так, М.М. Сенько дійшов висновку про тотожність об'єкта самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю (стаття 407 КК України) й об'єкта самовільного залишення поля бою під час бою (одна із форм, у якій може вчинятися кримінальне правопорушення, передбачене статтею 429 КК України) і про те, що самовільне залишення поля бою під час бою є нічим іншим, як самовільним залишенням місця служби в бойовій обстановці (зараз – частина п'ята статті 407 КК України), через що запропонував вилучити з назви та диспозиції статті 429 КК України слова «самовільне залишення поля бою під час бою» [10, с. 8–9].

Інакше розв'язує це питання (надаючи кримінально-правову характеристику дезертирства) М.І. Карпенко: «...коли дезертирство вчиняється під час бою, то в такому разі дії винного необхідно кваліфікувати за сукупністю скоєних злочинів (за ч. 4 ст. 408 і ст. 429 КК)» [6, с. 115].

О.В. Ободовський, підтримуючи думку М.І. Карпенка, зазначає, оскільки на сьогодні у статтю 429 КК України відповідні законодавчі зміни не внесено, та вважає, що таке діяння, як самовільне залишення поля бою під час бою, не повинно аналізуватися окремо, а поряд із кримінальними правопорушеннями, передбаченими статтями 407–409 КК України. Окрім цього, вказаний дослідник вважає, що кримінальне правопорушення, передбачене статтею 429 КК України (відмова під час бою діяти зброєю), по суті, є невиконанням наказу (застосувати зброю) в бойовій обстановці. Тому кримінальне правопорушення, відповідальність за яке встановлено у статті 429 КК України, вчинене у формі відмови під час бою діяти зброєю, має розглядатися поряд із правопорушеннями, передбаченими статтею 402 та статтею 403 КК України [11, с. 112].

Бачимо, що науковцями ведеться дискусія щодо додаткової кваліфікації діяння, пов'язаного з самовільним залишенням поля бою за ст. 408 КК України, а у випадку відмови діяти зброєю за ст. 402 КК України. На нашу думку таке є не зовсім доцільним. Спробуємо розібратися у цьому, зокрема дійсно, поле бою, є не інакше як місцем служби і самовільне його залишення, у випадку відмови діяти зброєю це також можна розцінювати як невиконання наказу чи бодай непокору.

Виходом із ситуації, буде передбачити наслідки у ст. 429 КК України, які також ми включимо в елементи криміналістичної характеристики самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю.

Отже, пропонуємо диспозицію ст. 429 КК України, викласти у такій редакції: *Самовільне залишення поля бою під час бою або відмова під час бою діяти зброєю, що спричинило загибель людини або інші тяжкі наслідки.*

Окрім цього, на нашу думку, серед кваліфікуючих обставин цієї статті слід додати воєнний стан та бойову обстановку та частину 2 цієї статті викласти наступним чином:

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, -

Також слід визначити тяжкі наслідки в контексті кримінальної відповідальності за ст. 429 КК України. Такими можуть бути захоплення в полон особового складу, втрата позицій, захоплення озброєння, та або техніки.

Крім того, варто підкреслити, що ключовою відмінністю криміналістичної характеристики є наявність кореляційних зв'язків між її елементами, які не виявляються в інших видах характеристик. Завдяки інформації про ці зв'язки та взаємозалежності між окремими компонентами з'являється

можливість розробити обґрунтовані й цілеспрямовані рекомендації для проведення розслідування. Зокрема, спостерігається взаємозв'язок між такими елементами криміналістичної характеристики розслідуваного виду кримінального правопорушення: особа злочинця-обстановка-спосіб вчинення злочину.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що криміналістична характеристика самовільного залишення поля бою або відмови діяти зброєю має важливе значення для формування ефективної методики розслідування даного виду військових злочинів. Центральним її елементом є спосіб вчинення правопорушення, який тісно пов'язаний із конкретними умовами бойової обстановки, морально-психологічним станом військовослужбовця, рівнем його підготовки та організаційно-управлінськими чинниками. Встановлено, що вказані злочини можуть реалізовуватись як у формі індивідуальних дій, так і в межах групової поведінки. Для формування повної криміналістичної характеристики доцільним є аналіз не лише способу вчинення злочину, а й особи правопорушника, типових обставин і механізму злочинної поведінки. Застосування системного підходу до дослідження криміналістичних ознак цих злочинів сприяє більш точному виявленню причин та умов їх вчинення, що, у свою чергу, створює передумови для підвищення ефективності як превентивних заходів, так і безпосереднього процесу досудового розслідування. З урахуванням специфіки воєнного часу актуалізується необхідність адаптації криміналістичних підходів до умов ведення бойових дій, оперативної обстановки та правового режиму воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 26 липня 2022 року (Справа № 335/3749/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105446468>.
2. Вирок Біляївського районного суду Одеської області від 30.05.2023 року (Справа № 496/127/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111191613>.
3. Звіт про зареєстровані кримінальні провадження та наслідки їх досудового розслідування: статистичні дані Офісу Генерального прокурора за 2020–2024 рр. URL: <https://www.gp.gov.ua> (дата звернення 01.05.2025).
4. Степанюк Р.Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: *монографія*; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А.Ф. Волобуєва. Х.: НікаНова, 2012. 382 с.
5. Науково-практичний коментар до ст. 429 Кримінального кодексу України. URL: <http://www.jurists.org.ua/criminal-law/2083-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-429-krimlnogo-kodeksu-ukrayini.html> (дата звернення: 01.05.2025).
6. Карпенко М.І. Кваліфікація військових правопорушень за законодавством України: *монографія*. Київ: Національна академія управління, 2020. 310 с.
7. Наказ Міністерства розвитку громад та територій України № 376 від 28 лютого 2025 року. URL: <https://mindev.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-pereliku-terytorii-na-iakykh-vedutsia-velysia-boiovi-dii-abo-tymchasovo-okupovanykh-rosiiskoiu-federatsiieiu> (дата звернення: 01.05.2025).
8. Науково-практичний коментар до ст. 429 Кримінального кодексу України. <http://www.jurists.org.ua/criminal-law/2083-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-429-krimlnogo-kodeksu-ukrayini.html> (дата звернення: 01.05.2025).
9. Науково-практичний коментар. Том 2. <http://mego.info> (дата звернення: 01.05.2025).
10. Сенько М.М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби: *автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08*. Київ, 2005. 18 с.
11. Ободовський О.В. Загальна характеристика військових кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2021. № 51. С. 108–114.